

РОЗДІЛ IV. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 316.614:331.526.6

DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-1-12>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРЕКАРІАТУ

Іванова Л. С.

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності

Запорізькій національній університет

вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0002-9286-0264

Lar17115@ukr.net

Ключові слова: *аномія, відчуження, соціально-психологічні проблеми, нарративне інтерв'ю, нарративна психологія, прекарізація, прекарність.*

Стаття викладає соціально-психологічні проблеми прекарізації – суспільного феномену, який формує новий соціальний феномен – прекаріат. Останні статистичні дані свідчать про надзвичайне зростання кількості людей працездатного віку, що опинилися в умовах невпевненості внаслідок втрати роботи й надійного рівня доходів. З боку соціальної психології нове явище становить загрозу для сучасного суспільства, оскільки його представники живуть і будуть жити тривалий термін в умовах порушеної психологічної безпеки. Водночас ця проблема не досить розроблена й досліджена в соціально-психологічному дискурсі, зокрема у сфері освітньої діяльності, де відбуваються основні процеси формування людського капіталу.

Розглянуто історію становлення понять «прекаріат» і «прекарізація» в історичній, соціологічній і психологічній літературі. Уточнено рівні досліджень прекаріату як соціального явища. Вказуються умови виникнення прекаріату. Описано основні чинники й процеси, які супроводжують це соціально-психологічне явище. Представлено основні соціальні групи, які можуть бути віднесені до цього прошарку суспільства. Перелічені головні суб'єктивні явища, з якими стикаються представники цього соціального прошарку. Визначено основні завдання дослідження проблем прекарізації. Дослідження феномену прекарізації в дискурсі соціальної психології передбачає комплексність, багатоаспектність, інтегративність. До соціальних груп, які можуть бути причетні до класу прекаріату, можна віднести як представників депривованих груп, так і громадян-працівників, які схильні до самостійного планування трудового навантаження, або осіб творчих професій. Наголошено, що проблема прекарізації населення постає важливою у зв'язку з пандемією коронавірусу «COVID-19». Автор припускає, що соціально-психологічні дослідження процесу прекарізації необхідні для оцінки всіх можливих наслідків пандемії. Акцентовано, що стрімке зростання кількості людей, які опинилися в лавах прекаріату внаслідок пандемії коронавірусу «COVID-19», надзвичайно актуалізує розв'язання соціально-психологічних проблем, насамперед методологічних, що виникають під час проведення відповідних досліджень.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF RESEARCH THE PHENOMENON OF PRECARIAT

Ivanova L. S.

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology of Educational Activity
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9286-0264
Lar17115@ukr.net*

Key words: *anomie, alienation, social and psychological problems, narrative interview, narrative psychology, precarization, precariousness.*

The article is devoted to the socio-psychological problems of precarization – a social phenomenon that forms a new social phenomenon – precariat, which is spreading around the world. Recent statistics show an extraordinary increase the number of people of working age who find themselves in conditions of insecurity due to job loss and a reliable level of income. From the point of view of social psychology, the new phenomenon poses a threat to modern society, as its representatives live and will live for a long time in conditions of impaired psychological security. However, this problem is insufficiently developed and studied in the socio-psychological discourse, in particular in the field of educational activities, where the main processes of human capital formation take place.

The article considers the history of the formation of the concept “precariat” and “precarization” in the historical, sociological and psychological literature. The levels of precariat research as a social phenomenon have been clarified. The conditions of occurrence this social group are specified. The main factors and processes that accompany this socio-psychological phenomenon are described. The main social groups that can be attributed to this stratum of society are presented. The main subjective phenomena faced by the representatives of this social stratum are listed. The main tasks of research of precarization problems are determined.

The study of the phenomenon of precarization in the discourse of social psychology involves complexity, multifacetedness, integrativeness. Social groups that may be involved in the precariat class include both members of deprived groups and working citizens who are prone to independent workload planning or creative occupations. This fully applies to educators, among whom are contract workers, self-employed in formal, non-formal and informal education. The article is emphasizes that the rapid increase in the number of people in the precariat due to the coronavirus pandemic “COVID-19” is extremely relevant to the solution of socio-psychological problems, especially methodological, arising from the relevant research.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в більшості країн світу поступово зростає новий шар стратифікації сучасного суспільства – прекаріат. Під цим терміном розуміються соціально невлаштовані люди без повної гарантованої зайнятості й стабільного доходу, з «урізаним статусом» і мінімальними довірчими зв'язками з капіталом або державою, позбавлені більшості соціальних і політичних прав і гарантій [1]. Наукові дослідження відзначають, що за останні десятиліття короткострокові

контракти, що суттєво погіршують соціальний статус працівників, стають нормою.

Наведене вище визначення лише описове, нині існує вже багато наукових праць, метою яких є дослідження щодо стрімкого поширення у всьому світі цього суспільного явища на трьох рівнях: макро, мезо й мікро [2]. Перші два рівні належать до соціально-економічних і правових проблем прекарізації (ознаки, соціальні групи, зв'язок із трудовим законодавством). Мікрорівень належить до соціально-психологічних проблем людини,

яка опинилася в лавах прекаріату, тобто відчуває на собі порушення психологічного добробуту (депресію, фрустрацію, аномію тощо), психологічний дискомфорт (напруженість, тривожність, невпевненість у майбутньому, відчуженість), навіть психологічне насильство [3, с. 8].

Тема соціально-психологічних проблем прекарізації в умовах соціокультурної транзитивності, основними характеристиками якої є множинність соціокультурних контекстів, постійна мінливість і невизначеність глобалізованого світу, актуалізує соціально-психологічні дослідження вищого плану. Зокрема дослідження ідентичності людини, яка є багатоплановою психічною реальністю, що охоплює усвідомлення власного «Я», особистісну діяльність, почуття належності (або неналежності) до надіндивідуального цілого (суспільства, соціальної страти, групи в соціальних мережах тощо), а також до національної культури.

Видається вкрай важливим зрозуміти, що дослідження такого складного багатопланового феномену, як прекарізація, має бути комплексним, інтегративним, міждисциплінарним. Однак дослідники цього явища відзначають брак уваги до прекаріату й прекарізації в соціально-психологічному дискурсі. Тому на першому етапі такого дослідження слід зробити огляд наукових праць (і не тільки), в яких міститься саме соціально-психологічні розвідки, розмісли, зауваження, припущення щодо феномена прекаріату й взагалі прекарізації.

Немає сумніву, що такий аналіз дозволить, по-перше, уточнити й розширити поняттєво-категоріальний апарат соціальної психології щодо проблем прекарізації та розробку проблемно орієнтованої методології соціально-психологічного дослідження цього вкрай соціально небезпечного явища. По-друге, теоретично осмислити місце й роль людини, яка знаходиться в лавах прекарізації. По-третє, виявити конкретні соціально-психологічні характеристики найпоширеніших типів в окремих групах прекаріату. По-четверте, розробити теоретичні основи соціально-психологічної діагностики, насамперед на фундаменті уявлень дискурсивної психології.

Таким чином, **метою статті** є викладення результатів теоретичного аналізу проблем дослідження феномену прекаріату й процесу прекарізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковий обіг поняття прекаріату вперше ввів французький соціолог П. Бурдьє, який у 1998 році, аналізуючи нестабільні процеси у сфері праці як на приватних, так і на державних підприємствах, звернув увагу на деградацію трудових відносин, на об'єктивну незахищеність нестабільних працівників і зростання невпевненості людини в

майбутньому [1, с. 12]. У 2004 році соціальний аналітик Р. Сеннет у своїй книзі «Корозія характеру» виконав дослідження положення особистості під час «гнучкого» капіталізму крізь призму сучасних тенденцій перетворення трудових відносин [4]. Дослідник, не використовуючи термін «прекаріат», фактично окресливши його «родові» ознаки, демонструючи міждисциплінарний підхід, органічно поєднує політекономічний аналіз, психологічні спостереження, культурологічну інтерпретацію та філософську рефлексію. Він, можливо, вперше запровадив дискурсивний підхід психологічного дослідження трудових відносин, використовуючи методологію нарративного інтерв'ю. Водночас автор сміливо розширив і вточнив поняттєвий апарат дослідження, переглядаючи його й наповнюючи новим змістом.

Термін прекаріат визначається поняттям прекарності, що означає стан нестабільності, непередбачуваності, невпевненості в завтрашньому дні й відсутність гарантій [5; 1; 6]. Узагальнюючи досвід дослідження процесів прекарізації в багатьох країнах, можна вказати, що явище прекарізації зумовлено відсутністю гарантій зайнятості, втратою професійної ідентичності, економічною вразливістю, збільшенням частки нестандартної зайнятості й іншими чинниками трудової нестійкості [7, с. 29]. Саме внаслідок багатьох чинників, що впливають на зростання процесу прекарізації, досить важко надати вичерпне визначення терміну прекаріат. Можна лише перелічити групи, які можуть бути віднесені до нього. Серед них безробітні й працівники, які не відчувають впевненості в завтрашньому дні; непрацевлаштовані за фахом випускники вишів; жінки; особи похилого віку; колишні ув'язнені; нелегальні мігранти й ряд інших депривованих груп. Водночас варто зауважити, що поряд із психологічним дискомфортом людей, які опинилися в стані соціально-психологічної напруженості, існують групи працездатних людей, для яких гнучкість умов праці й нестандартні форми зайнятості забезпечують свободу в реалізації своїх професійних інтересів, переривчасту професійну траєкторію [7]. До них можна віднести людей творчих професій, фрилансерів, жінок, які прагнуть до орієнтації на вільну зайнятість, до самостійного планування власного трудового навантаження внаслідок гнучкого графіка роботи. Їм не до вподоби традиційні форми зайнятості, нарешті, бажання звільнитися від їхніх форм зайнятості. Проте дослідники вказують на психологічні проблеми фрилансерів, серед яких провідне місце займає депривація, насамперед соціальна, яка проявляється як неможливість задоволення деяких вітальних потреб та обмежена можливість для засвоєння автономної соціальної ролі [4]. Взагалі, робота поза офісом може

негативно позначитися на психологічному здоров'ї людини внаслідок того, що приналежність до певного соціуму, визнання власної гідності з його боку й спілкування з собі подібними є одним із мотиваторів до праці.

Британський економіст та аналітик Г. Стендінг, аналізуючи соціально-економічні умови виникнення феномена прекаріату, вперше вказав на його соціально-психологічні наслідки: незадоволення, аномію, занепокоєння та відчуженість [1]. Прекаріат страждає від відсутності економічних гарантій, браку реальних можливостей для контролю над власним життям, відсутності стійкої професійної ідентичності.

Російський дослідник Ж. Тощенко вказує на соціально-психологічні чинники появи нового соціального класу. Він виділяє декілька причин прекарної зайнятості людини. Серед них:

1) вимушеність людини пристосовуватися до нових соціально-психологічних установок, аж до визнання такого стилю життя – «жити одним днем»;

2) втрата соціального статусу;

3) прийняття такого становища як абсолютно непереборного, з яким треба змиритися;

4) соціально-правовий дисонанс, який проявляється у взаєминах між працівником і роботодавцем [6, с. 73–74].

Г. Стендінг на підставі опису конкретних ситуацій розкриває сутність вказаних соціально-психологічних наслідків. Невдоволення, на думку дослідника, викликано тим, що прекаріат не бачить перед собою осмислених життєвих перспектив. Він відчуває себе пригнічено насамперед тому, що не має перспектив зав'язати міцні традиційні трудові відносини, які надають працівникам певний соціальний статус і соціальні гарантії. Деякі автори розрізняють рівні незадоволення формально найманих працівників, самозайнятих, виділяючи такі типологічні групи: стійкі задоволені, нестійкі задоволені, стійкі незадоволені, нестійкі незадоволені [2].

Детальніше розкрити соціально-психологічний зміст феномену прекаріату можна, вказавши його соціально-політичне джерело – аномію, яка має давньогрецьке походження (*ανωμία*), що означає «незаконний», «поза нормою», «некерований». Вперше поняття аномії запропонував французький соціолог і філософ Е. Дюркгейм в книзі «Про поділ суспільної праці», в якій він розглядав проблеми взаємовідносин суспільства й особистості [9]. За Дюркгеймом, аномія – це стан суспільства, під час якого наступають розкладання, дезінтеграція та розпад системи цінностей і норм, що гарантують громадський порядок. Необхідна умова виникнення аномії в суспільстві – розбіжність між потребами й інтересами частини його членів, з одного

боку, й можливостями їх задоволення – з іншого. Е. Дюркгейм виходить із того, що поведінка особистості повністю залежить від стабільності суспільства. Якщо суспільство знаходиться в стані кризи, розкладання, дезінтеграції та розпаду системи цінностей і норм, у ньому не відтворюється соціальна солідарність, а прийняті норми й цінності перестають регулювати життя громадян. Цитовану працю Е. Дюркгейм написав на фоні переходу від традиційного суспільства до індустріального; він вважав, що стан аномії для капіталістичного засобу виробництва є не тільки постійним явищем, але й нормальним. Не виникає сумніву, що на сучасному етапі трансформації вже індустріального суспільства до постіндустріального процеси аномії значно поширилися, що актуалізує подальші дослідження в дискурсі соціальної психології. Німецький філософ і соціолог Г. Маркузе в 60-х роках минулого століття вказував, що джерело ненадійності існування людини полягає в негараздах індустріальної цивілізації та технологічної раціональності. Деякі українські дослідники прямо називають прекаріат як аномічний клас, звертаючи увагу на діапазон поведінкових девіацій від заколотів до ретритизму [10, с. 213].

Наступним соціально-психологічним чинником, що супроводжує явище прекарізації, на який звернув увагу Г. Стендінг, є занепокоєння та його синонім – тривожність. Дослідник називає ті ж самі джерела: «У суспільстві, заснованому на гнучкості й незахищеності, люди даремно марнують час і не намагаються вибудувати таку модель поведінки, яка б сприяла їх розвитку» [1, с. 230]. Занепокоєння та тривожність переміщуються у фокус соціальної науки й психології відносно недавно, починаючи з 30-х років минулого століття. З. Фрейд виходив із припущення, що підвищення тривоги є наслідком конфлікту із сучасною цивілізацією та ускладненням соціальної структури суспільства [11]. Цікаво, що великий психолог вважав, що тривога є «<...> таємницею, рішення якої має пролити світло на все наше духовне життя» [12].

Сучасне розуміння тривожності значною мірою пов'язано зі страхом перед майбутнім: «<...> Тривога здатна спотворювати й звужувати тимчасову перспективу, надаючи водночас потужний негативний вплив на цінності й мотиви, які є основними елементами, що визначають стійкість особистості в кризових ситуаціях. Дискретне сприйняття життєвого шляху особистістю чинить негативний вплив на цілісну картину майбутнього людини аж до руйнування» [13, с. 175]. Український дослідник О. Волошок вказує на складність у виявленні домінуючого джерела тривожності, а також на недостатню експериментальну й клінічну доведеність загальноприйнятих положень [14, с. 122].

Особливого значення проблема подолання тривожності набуває у зв'язку з пандемією «COVID-19». Існує велика кількість інформаційних матеріалів щодо психологічних наслідків карантину, але можна зустріти й наукові публікації. Наприклад, в одному з них на підставі соціально-психологічного дослідження доведено, що найуразливішими в психологічному плані є вікові групи 18–24 років і 45–54 років. Однак фобії в цих групах відрізняються: якщо для молодшої вікової групи переважає страх перед невизначеністю в майбутньому, яка пов'язана з можливою втратою роботи, то для старшої переважає страх перед зараженням. Вікові групи 25–34 роки й 35–44 роки відрізняються відносною адаптивністю та демонструють нижчі показники тривоги, депресії [15, с. 116].

Крім того, Г. Стендінг певну увагу приділяв такому психологічному феномену, як відчуження. Цей термін був уведений у дискурс психології З. Фрейдом. Він пов'язував феномен відчуження з патологічним розвитком особистості, для якої соціальна культура є чимось далеким, ворожим її природному середовищу. За З. Фрейдом, феноменологічне відчуження виражається:

- 1) у дереалізації – невротичній втраті суб'єктом почуття реальності, що відбувається;
- 2) у деперсоналізації – втраті своєї індивідуальності.

Згодом Е. Фромм, включивши поняття відчуження в науковий обіг, істотно розширив сферу такого концепту. Він стверджував, що відчуження виступає в шести формах:

- 1) від потреб;
- 2) від своєї праці;
- 3) від природи;
- 4) від держави;
- 5) від інших;
- 6) від себе.

Е. Фромм відзначав: «Під відчуженням розуміється такий спосіб сприйняття, при якому людина відчуває себе як щось далеке. Вона стає ніби усунею від самої себе. Вона не відчуває себе центром свого світу, двигуном своїх власних дій, навпаки, вона знаходиться під владою своїх вчинків і їх наслідків, підкоряється або навіть поклоняється їм» [16, с. 230].

Е. Фромм підкреслював, що відчужена людина втратила зв'язок із самою собою, як і зі всіма іншими людьми. Вона сприймає себе, так само як і інших, подібно до того, як сприймають речі – за допомогою відчуттів і здорового глузду, але водночас без продуктивного зв'язку із самим собою та зовнішнім світом [17, с. 235].

Один із представників екзистенціалізму – К. Ясперс – вважав, що відчуження – це існування людини в безособовій формі, соціальній функції, тоді як її справжність, буття є найбільш індивіду-

алізованою невіддільною сутністю особистості [18, с. 133].

Нині існує багато наукової літератури, присвяченої визначенню та розумінню цього багатостороннього соціально-психологічного явища. Думки різних авторів збігаються до подібного ряду суб'єктивних феноменів:

- безсилля (почуття своєї нездатності контролювати події);
- безглуздість (почуття незрозумілості, незбагненності громадських та особистих справ);
- культурне відсторонення (відкидання цінностей, прийнятих у суспільстві або в певній соціальній групі);
- самоусунення (участь у діях, які не доставляють задоволення та сприймаються як зовнішня необхідність) [19; 20].

Г. Стендінг, звертаючи увагу на схожість характеристик відчуження пролетаріату, які вперше були дослідженні К. Марксом, і прекаріату, доповнює останній новими рисами. Він відзначає, що працівник, який знаходиться в стані постійного пошуку роботи й конкуренції з боку інших, замикається в собі, «приховує свої знання, інформацію, контакти, джерела» [1, с. 46]. Проте сучасні форми суспільних відносин у сфері праці в умовах «гнучкого» капіталізму породжує нові форми, відтінки феномена відчуження, що потребує їх дослідження в дискурсі соціальної психології. Зокрема, люди творчої праці, мотивовані «в собі», іноді дають згоду на використання їх знань за невелику плату, ставлячи творчість як пріоритет у своєму житті. Тобто значною мірою відчужуються від самих себе, багато в чому обмежуючи свої потреби, парадоксально прагнучи до самих себе, тобто до творчої самореалізації.

Необхідність дослідження вказаних чинників, які визначають психологічний стан здоров'я працездатних людей, що знаходяться в умовах невизначеності, суттєво актуалізується у зв'язку з пандемією коронавірусу «COVID-19». Соціальний шар прекаріату значно поширився у всіх без винятку країнах. За оцінками Міжнародної організації праці (далі – МОП) зростання кількості безробітних у світі складе від 5,3 млн до 24,7 млн від базового рівня, який у 2019 році становив 188 мільйонів безробітних. Очікується, що у великих масштабах зросте неповна зайнятість, оскільки економічні наслідки епідемії призведуть до скорочення робочого часу й заробітної плати. За оцінками МОП у порівнянні з початковими прогнозами на 2020 рік бідних робітників у світі буде від 8,8 до 35 мільйонів [21].

Особливого значення соціально-психологічні дослідження прекарізації набувають у сфері освіти, де відбуваються основні процеси формування людського капіталу. Серед чинників, що

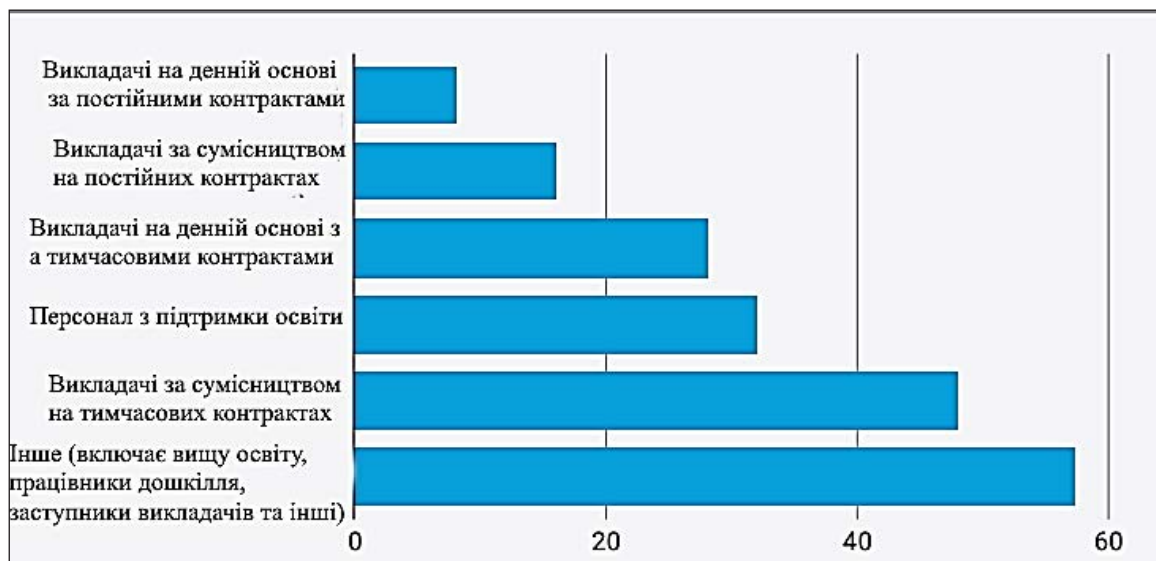

Рис. 1. Вплив закриття приватних шкіл на оплату й зайнятість освітньої служби (у відсотках)

посилюють процес прекарізації, найважливішими є тенденція переведення на строкові трудові відносини, що вже відбулося в Україні, щонайменше, для вчителів-пенсіонерів, і продовження режиму дистанційної освіти. Перший чинник вагомий не тільки в Україні, в більшості країн світу тенденція переведення на строкові контрактні договори викликає стурбованість освітян, що призводить до погіршення їх психологічного стану (рис. 1) [22].

Другий чинник (дистанційна робота) вимагає окремих соціально-психологічних досліджень внаслідок неготовності великої кількості освітян до нових форм навчання, відсутності необхідного рівня знань, достатніх для швидкого освоєння інноваційних освітніх технологій, збільшення часу виконання своїх обов'язків за умови постійної загрози втрати достатнього доходу.

Висновки. Аналіз наукової літератури засвідчив, що клас найманих робітників, які працюють у межах традиційного трудового законодавства, постійно скорочується. Розповсюдження атипових трудових відносин в умовах структурної кризи глобального капіталізму породжує неухильне зростання нового протокласу – прекаріату. До цього протокласу можуть бути віднесені безробітні, працівники, котрі не відчувають впевненості в завтрашньому дні, випускники вишів, що не працевлаштувалися за фахом, жінки, особи похилого віку, колишні ув'язнені, нелегальні мігранти й інші депривовані групи. Особи, яким не до впо-

добі традиційні форми зайнятості та які схильні до самостійного планування власного трудового навантаження, теж можуть бути віднесені до класу прекаріату.

Констатовано, що в людей, які опинилися в умовах атипової зайнятості, спостерігається погіршення психічного здоров'я, насамперед аномія, тривожність, відчуження (яке своєю чергою розглядається як безсилля, безглуздість спроб покращення свого соціального стану, культурне відсторонення, самоусунення). До подібних наслідків можна додати соціальну депривацію, яка проявляється в неможливості задоволення вітальних потреб, обмеження засвоєння соціальної ролі, фрустрацію. Вказані показники психічного стану суттєво погіршуються у зв'язку з пандемією коронавірусу «COVID-19»: соціальний шар прекаріату значно поширився у всіх без винятку країнах.

Показано, що останнім часом робляться спроби дослідити процеси прекарізації під кутом зору соціології та економіки. Водночас стають надзвичайно актуальними дослідження психологічного стану прекаріату, в яких акцентується увага на вивченні здатності людей, котрі опинилися в умовах соціально-психологічної невизначеності, подолати кризову ситуацію. Зазначені обставини вимагають розв'язання певних проблем, пов'язаних із розробкою категоріально-поняттєвого апарату, парадигмально-методологічними питаннями, визначенням відповідного психологічного інструментарію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стендинг Г. Прекариат: новый опасный класс. Москва : ООО «Ад Маргинем Пресс», 2014. 328 с.
2. Кученкова А.В. Прекаризация занятости: к методологии и методам измерения. *Вестник РУДН. Серия: Социология*. 2019. № 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/331219237_Precarious_employment_Methodology_of_measurement#read.

3. Фёдорова А.Э., Парсюкевич А.М. Прекаризация занятости и ее влияние на социально-экономическое благополучие наемных работников. *Journal of new economy*. 2013. № 5 (49). URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21030308> (дата обращения: 05.12.2019).
4. Сеннетт Р. Коррозия характера / пер. с англ. В.И. Супруна. Новосибирск – Москва : ФСПИ, «Тренды», 2004. 296 с.
5. Зинчук В.П. Особенности прекаризации современного социума. *Language, Culture, Politics. Internationa Journal*. Chelm. 2016. № 1. С. 226–235.
6. Тощенко Ж.Т. Прекариат – новый социальный класс. *Социологические исследования*. 2015. № 6. С. 3–13. URL: <file:///C:/Users/D662~1/AppData/Local/Temp/Toshechenko.pdf> (дата обращения: 12.02.2020).
7. Гасюкова Е.Н. Прекаризация: концептуальные основания, факторы и оценки. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2015. Т. 8 (6). С. 29–48.
8. Кученкова А.В. Прекаризация занятости: к методологии и методам измерения. *Вестник РУДН. Серия: Социология*. 2019. № 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/331219237_Precarious_employment_Methodology_of_measurement#read.
9. Дюркгейм Д.Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва : Наука, 1991. 575 с.
10. Афенченко Г.Ф., Лубенец С.В. Прекариат як анонімний клас. *«Вісник» ХДАК. Сер.: Соціальні комунікації*. Вип. 47. С. 213–223.
11. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. 4-е изд., дополн. и испр. Москва : АСТ, Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2008. 868 с.
12. Фрейд З. Введение в психологию. URL: https://royallib.com/book/freyd_zigmund/vvedenie_v_psihologiyu.html.
13. Кононов А.Н. Феномен тревоги о будущем как отдельное понятие в психологической науке. *Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева*. № 4 (38). 2016. С. 173–180.
14. Волошок О.В. Психологічний аналіз проблеми тривожності особистості. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. Вип. 10. С. 120–128.
15. Холодова Ю.Б. Особенности переживания тревоги в период пандемии COVID-19 представителями разных возрастных групп. *International Journal of Medicine and Psychology / Международный журнал медицины и психологи*. 2020. Том 3. № 2. С. 114–117.
16. Фром Э. Человек одинок. *Иностранная литература*. 1966. № 1. С. 230–233.
17. Фром Э. Душа человека. *Марксова концепция человека* / пер. Э.М. Телятниковой. Москва : Республика, 1992. 288 с.
18. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. Москва : Политиздат, 1991. 133 с.
19. Кривенко К.Т., Чернишук В.Р. Відчуження праці і його форми в перехідній економіці України. *Науковий вісник ВДУ*. 1998. № 12. С. 28–32.
20. Степанов А.О. Поліваріантність відчуження як феномену кризової культури. *Молодий вчений*. № 10 (37). 2016. С. 106–109.
21. Сайт працівників освіти і науки України. URL: <https://pon.org.ua/novyny/7725-mop-mayzhe-25-mlyonv-pracvnikv-u-svt-mozhut-vtratiti-svoyi-roboch-mscya-cherez-covid-19.html>.
22. Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond URL: file:///C:/Users/D662~1/AppData/Local/Temp/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf.

REFERENCES

1. Standing, G. (2014) *Prekariat: novyy opasnyy klass* [Precarity: New Dangerous Class]. М. : ООО “Ad Marginem Press” [in Russian].
2. Kuchenkova, A.V. (2019) *Prekarizatsiya zanyatosti: k metodologii i metodam izmereniya* [Precarization of employment: towards methodology and measurement methods]. *Vestnik RUDN. Seriya: Sotsiologiya – RUDN Bulletin. Series: Sociology*, 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/331219237_Precarious_employment_Methodology_of_measurement#read [in Russian].
3. Fedorova, A.E., Parsyukevich, A.M. (2013) *Prekarizatsiya zanyatosti i ee vliyanie na sotsialno-ekonomicheskoe blagopoluchie naemnykh rabotnikov* [Precarization of employment and its impact at the social and economic well-being of employees]. *Journal of new economy*, 5 (49). URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21030308>. [in Russian].
4. Sennett, R. *Korroziya kharaktera* (2004) [Corrosion of the character]. Novosibirsk – М. : FSPI, “Trendy” [in Russian].

5. Zinchuk, V. (2016) Osobennosti prekarizatsii sovremennogo sotsiума [Features of the precarization of modern society]. *Language, Culture, Politics. International Journal*. Chelm. [in Russian].
6. Toshchenko, Zh.T. (2015) Prekariat - novyy sotsialnyy klass [Precaria - the new social class]. *Sotsiologicheskie issledovaniya – sociological research*. [in Russian].
7. Gasyukova, Ye.N. (2015) Prekarizatsiya: kontseptualnye osnovaniya, faktory i otsenki [Precarization: Conceptual Foundations, Factors and Estimates]. *Kontury globalnykh transformatsiy: politika, ekonomika, pravo* [in Russian].
8. Kuchenkova, A.V. (2019) Prekarizatsiya zanyatosti: k metodologii i metodam izmereniya [Precarization of employment: towards methodology and measurement methods]. *Vestnik RUDN. Seriya: Sotsiologiya – RUDN Bulletin. Series: Sociology*, 1, URL: https://www.researchgate.net/publication/331219237_Precarious_employment_Methodology_of_measurement#read [in Russian].
9. Dyurkgeym, D.E. (1991) O razdelenii obshchestvennogo truda. Metod sotsiologii [On the division of social labor. Sociology method]. Moskva : Nauka, [in Russian].
10. Afenchenko, Gh.F., Lubenec, S.V. Prekariat jak anonimnyj klas [Precariat as an anonymous class]. *“Visnyk” KhDAK. Ser.: Socialjni komunikaciji – Bulletin KhDAK. Ser. : Social communications*, Vol. 47, 213-223 [in Ukrainian].
11. Meshcheryakov, B.G., Zinchenko, V.P. (2008) Bolshoy psikhologicheskii slovar [The complete psychological dictionary]: 4-e izd., dopoln. i ispr. M. : AST, SPb. : Praym-Yevroznak [in Russian].
12. Freyd, Zigmund. Vvedenie v psikhologiyu [Introduction to the Psychology]. URL: https://royallib.com/book/freyd_zigmund/vvedenie_v_psihologiyu.html [in Russian].
13. Kononov, A.N. (2016) Fenomen trevogi o budushchem kak otdelnoe ponyatie v psikhologicheskoy nauke [The phenomenon of anxiety about the future as a separate concept in psychological science]. *Vestnik Krasnoyarskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. V.P. Astafeva – Bulletin of the Krasnoyarsk State Pedagogical University. V.P. Astafieva*, Vol. 4 (38), 173–180 [in Russian].
14. Voloshok, O.V. Psykhologhichnyj analiz problemy tryvozhnosti osobystosti [Psychological analysis of the problem of personality anxiety]. *Zbirnyk naukovykh pracj K-PNU imeni Ivana Oghijenka, Instytutu psykhologhiji im. Gh.S.Kostjuka APN Ukrajinjy*. [in Ukrainian].
15. Kholodova, Yu.B. (2020) Osobennosti perezhivaniya trevogi v period pandemii COVID-19 predstavite-lyami raznykh vozrastnykh grupp [Features of experiencing anxiety during the COVID-19 pandemic by representatives of different age groups]. *Mezhdunarodnyy zhurnal meditsiny i psikhologi – International Journal of Medicine and Psychology*, Vol. 3, 2, 114–117 [in Russian].
16. From, Erikh. (1966) Chelovek odinok [A man is lonely]. Inostrannaya literatura [in Russian]
17. From, Erikh. (1992) Dusha cheloveka [The human soul] / E. From. Erikh From: Marksova kontseptsiya cheloveka / (E.M. Telyatnikovoy, Trans). M : Respublika [in Russian].
18. Yaspers, Karl. (1991) Smysl i naznachenie istorii [The meaning and purpose of the history] [in Russian].
19. Kryvenko, K., Chernyshuk, V. (1998) Vidchuzhennja praci i jogho formy v perekhidnij ekonomici Ukra-jiny [Alienation of labor and its forms in the transition economy of Ukraine]. *Naukovyj visnyk VDU – Scientific bulletin of VDU*, Vol. 12, 28–32. [in Ukrainian].
20. Stepanov, A.O. (2016) Polivariantnistj vidchuzhennja jak fenomenu kryzovoji kuljтуры [Polyvariance of alienation as a phenomenon of crisis culture]. *Molodyj vchenyj – Young scientist*, Vol 10 (37), 106–109. [in Ukrainian].
21. Sait pratsivnykiv osvity i nauky Ukrainy – Website of educators and scientists of Ukraine URL: <https://pon.org.ua/novyny/7725-mop-mayzhe-25-mlyonv-pracvnikv-u-svt-mozhut-vtratiti-svoji-roboch-mscya-cherez-covid-19.html>.
22. Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond. URL: file:///C:/Users/D662~1/AppData/Local/Temp/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf.